

Kramar Yuriy. The Liquidation of «Prosvita» Organization on the Western Volyn Lands in the Years 1928–1932: Causes and Consequences. This article studies the cultural and educational activity of the society «Prosvita» on the territory of the Volyn region in 1920–1930-s. We show that Prosvita became one of the main centers of ukrainian national and cultural movement in the Volyn region during the interwar period. The regeneration of the Ukrainian folk choreography traditions, the development of the instrumental folk music and professional theatre on the Western Volyn lands were connected with that organization. The society took care of the ukrainian schooling and it had developed different forms of out-of-school education among local Ukrainians.

Another aspect of this research is the character of the relation between Polish administration and local Ukrainian community. We come to a conclusion that the main goal of the Poland's state policy concerning Ukrainian population in Volyn was step by step elimination of any organizational forms of Ukrainian cultural and educational life in the region and a gradual denationalization of the Ukrainians.

Key words: «Prosvita» organization, Volyn region, the Ukrainian community, national movement, Polish administration.

УДК 94(477.82)«1921/1939»:[061.2:008:37]:351.858

Лариса Понедельник

Волинська «Просвіта» в боротьбі за національне відродження

У статті зроблено спробу проаналізувати початки зародження волинської «Просвіти», охарактеризувати її діяльність на певних етапах та боротьбу за національне відродження в умовах Польської держави в 1921–1939 рр. Увагу акцентовано на ролі літературного процесу, видавництва і бібліотек.

Ключові слова: національне відродження, культурне життя, інтелігенція, публіцистика, видання, бібліотека.

Постановка наукової проблеми та її значення. «Просвіта» – суто українське явище. Вона створена в складні для української спільноти часи з метою розвитку культурного й духовного життя нації. У непросте сьогоднішнє повернення та переосмислення забутих, маловідомих, сфальсифікованих сторінок історії культури й імен культурних діячів – важлива передумова для відновлення історичної пам'яті та формування національної самосвідомості. Тому досить актуальним для України як держави, яка обрала свій курс на Європу, європейські цінності і її життєві стандарти, є вивчення історичного досвіду «Просвіти» й спрямування її курсу на реалізацію національної ідеї, розбудови громадянського суспільства, налагодження культурних зв'язків і порозуміння між народами.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Аналіз наукового доробку з досліджуваної теми засвідчує: низка її складників знайшла певне відображення в історичній літературі. У монографії Б. Савчука «Волинська «Просвіта»» [18] розкрито виникнення, становлення та всебічну діяльність товариства, спрямовану на захист національної культури від чужих асиміляторських впливів. Діяльність Луцької «Просвіти» в такому контексті дослідила М. Філіпович [21]. Г. Бухало проаналізував розвиток товариства на Рівненщині в 1917–1928 рр. та його зв'язки з іншими національно-культурними осередками [10]. Підсумковим дослідженням про просвітянську організацію Волині став збірник наукових статей, документів і матеріалів, виданий у 2001 р. у Волинському державному університеті імені Лесі Українки [17]. Книга ілюструє становлення «Просвіти» в краї, її внесок у розвиток літературно-мистецького життя регіону. На жаль, у дослідженнях не розкрито всю багатогранну роботу просвітницького руху на Волині. Тому ця проблема заслуговує на окрему наукову розвідку.

Мета й завдання дослідження. Мета статті – висвітлити зародження просвітницького руху на Волині; **завдання** – проаналізувати початки зародження Волинської «Просвіти», охарактеризувати її діяльність на певних етапах і боротьбу за національне відродження в умовах Польської держави в 1921–1939 рр.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Історія Волинської «Просвіти» сягає 1916 р., коли в с. Матієві (тепер смт Луків Турійського району) на Ковельщині провідник УГА Д. Вітовський був направлений сюди для набору добровольців у легіон УСС. Проте, замість військової справи, молодий письменник розгорнув просвітницьку роботу. У цьому ж році, завдяки студенту Київського університету Івану Федорову, відкривається осередок «Просвіти» в

с. Тайкури Рівненського повіту. Одними з перших були філії в Рівному (вересень 1917 р.), Луцьку (17 вересня 1918 р.), Дубні (1918 р.), Острозі (1917 р.) і т. ін.

Загалом просвітянський рух на Волині пройшов кілька етапів становлення, які характеризувалися то злетами, то падіннями. Свої корективи в діяльність товариства вносили нові органи влади, які змінювали одна одну та напіввоєнні умови. Так, із приходом польських військ у квітні-травні 1919 р. серед місцевого населення панували байдужість щодо формального затвердження «Просвіти», оскільки надіялися на неминучий прихід нових властей. Та згодом зрозуміли, що нова адміністрація затрималася надовго й почала чинити тиск на товариство, зокрема вимагала подання статутів польською мовою для легалізації повітових осередків. Проте громадськість усе ж таки добила відкриття окремих філій 1920 р. у Луцьку, Кременці, Острозі, Рівному, Ковелі, Володимирі.

Історія повторювалася й з установленням у краї більшовицької влади. Ті самі вимоги щодо статутів, лише тепер уже українською мовою, претензії до якісного та кількісного складів «Просвіт» не давали можливості їх реєструвати. Лише з входженням Волині до Польщі в 1921 р. просвітянські організації краю стали поступово розгортати свою діяльність, хоча постійно перебували під пильним наглядом урядових осіб.

Волинська «Просвіта» стала головним ідеологічним осередком пробудження національного життя волинян. Настав новий якісний етап просвітянського руху, незважаючи на кризи, утиски з боку влади. Загалом просвітянський рух на Волині можна схарактеризувати за певними ознаками. Так, 1920–1923 рр. були роками його започаткування, коли вівся пошук нових форм і методів роботи. На 1924–1925 рр. припадає організаційний розвиток повітових філій. І саме в цей період відбуваються зміни в людському потенціалі – на зміну т. зв. старій гвардії приходить молодь. І хоча в більшості це були малограмотні юнаки й дівчата, але завжди готові до боротьби за національну справу. У 1926–1927 рр. просвітянський рух набуває найбільшого піднесення. Місцеві осередки поповнюються культурно-освіченими кадрами, набувають власних традицій, зростає матеріальна база. Волинська «Просвіта» стає центром національного життя українців. Проте вже з 1928 р. під впливом переслідувань, заборон польської влади просвітянський рух починає занепадати. Із цього часу уряд переходить до остаточної ліквідації його організаційних структур [18, с. 35].

Отже, як зазначалося вище, діяльність повітових «Просвіт» відбувалася на основі статутів, що затверджувалися воєводством. Проте, на відміну від Галичини, де всі просвітянські осередки діяли на основі статуту Матірнього Товариства у Львові, волинські філії змушені були затверджувати кожна свій статут. Головні їхні завдання полягали в культурно-просвітницькій роботі: виданні книг, часописів, відкритті бібліотек, читалень, книгарень, музеїв, в організації лекцій, курсів різного спрямування, концертів, вистав, заснуванні мистецьких колективів тощо.

Вищим органом товариства були загальні збори, які раз у рік вибирали раду. На чолі стояв голова, потім – заступник (товариш), скарбник, секретар, відповідні комісії. Визначалися джерела прибутку товариств, найважливішими серед яких були членські внески, доходи від бібліотек, від проведення вечірок, свят, театральних вистав. Окремі субсидії надавалися місцевими урядами.

Серед активних членів волинської «Просвіти» були відомі громадські діячі: І. Власовський, О. Левчанівська, А. Горохович, П. Голубович, С. Підгірський та ін. Цікаво, що основну масу товариств становили чоловіки, тоді як кількість жіноцтва становила 8–11 % від загальної кількості всіх членів.

Важко переоцінити значимість їхньої діяльності. Досить влучним стосовно цього був виступ майбутнього голови Турійської філії К. Полончевського: «Наша дітвора й молодь глохнуть в темряві, наче збіжжя в бур'яні... Замість школи відкриваються шинки, де топимо свідомість людини й забуваємо хто ми і що нам потрібно... Хай буде наша філія Сонцем, проміння якого заходить у найглухіші закутки, хай буде Огнем, який зогріває маси нашого народу» [18, с. 40]. Отже, «Просвіти» ставали центрами національної культури й духовності, покладаючи край неграмотності, неосвіченості, пияцтву та розпусті. Сама назва «Просвіта» вказує на те, що головною метою цієї конституції завжди було «просвічувати», тобто розвивати й поширювати освіту та культуру серед народних мас, пробуджувати їхню національну свідомість. Разом із тим вона спонукала до економічного, політичного та соціального розвитку української громадськості. Особливість волинської «Просвіти» полягала в тому, що вона вела за собою всі національні організації й сприяла заснуванню нових.

Представники волинської інтелігенції виступили головними носіями ідей національного відродження та прихильниками соборної суверенної Української держави. Їхні патріотичні переконання пробуджували національну свідомість народу. Інтелігенція Волині чітко розуміла, що без жертвовного політично активного проводу неможливо розв'язувати проблеми етнічного самозбереження, задоволення

освітніх, культурних і релігійних потреб українського народу, що волею долі опинився в межах чужої державно-політичної системи. Саме ці ідеї стали відображенням літературного процесу міжвоєнного періоду ХХ ст.

«Просвіта» проводила активну роботу з популяризації творчості волинських митців. На численних громадських масово-просвітницьких заходах просвітяни прагнули донести живе слово письменників до широкого кола читачів, пробудити в них національну свідомість та любов до рідного краю. Із цією метою Кременецька філія «Просвіти» заснувала літературно-громадський альманах «Віра», який майже зразу, у травні 1923 р., влада заборонила й конфіскувала [24, с. 57]. Саме задля популяризації поетичного слова, а не захисту корпоративних прав (як у Галичині) створювалися професійні літературно-мистецькі та культурологічні організації. Досить проявили себе в цьому напрямі масові культурно-освітні товариства.

Вагома роль у формуванні суспільної думки й мистецько-культурного життя за міжвоєнного періоду ХХ ст. належить публіцистиці, яка відображала соціальну дійсність і характер економічних, мистецьких, моральних, духовних відносин Волині та всієї Польської держави.

Одним із найвідоміших українських публіцистів став М. Черкавський (1906–1945 рр.) – видатний політичний і культурний діяч, директор Дерманської учительської семінарії, член польського сейму, голова української фракції в сенаті. Будучи активним членом «Просвіти», він видав українською мовою кілька брошур на просвітнянську тематику. У травні 1923 р. діяч звернувся до делегатів народного з'їзду Української трудової партії у Львові від імені парламентарної репрезентації Волині, Полісся, Холмщини, Підляшшя з промовою, у якій наголосив, що «всі українці повинні об'єднуватися на єдиній народній (національній. – Л. П.) платформі» [12, с. 116].

Виступаючи в сенаті 2 березня 1927 р., М. Черкавський заявив: «Україна є тільки одна на цілому просторі українських земель, під усіма займанщинами, під усіма владами. І лише за таку Україну, за Україну соборну, за її природне право до незалежності, до самостійного життя, до її духовного розквіту і матеріального добробуту будуть боротися всі сили української землі» [12, с. 115]. Цей виступ відображає політичне кредо діяча, котрий активно боровся за суверенні права українського народу.

Прикладом різнобічної літературно-публіцистичної діяльності стала творчість відомого в мистецьких колах громадсько-політичного діяча, активного члена Кременецької філії «Просвіти», депутата польського сейму С. Жука. Через творчість С. Жука наскрізно проходить головна ідея – необхідність пробудження національної свідомості українців Волині [19, с. 136]. Вона пронизує такі основні публікації: «До характеристики громадсько-політичного відродження на Волині», «Політичні сили й громадські настрої на Волині», «Чи й волинське село шумить?», «З польського Сейму. Бюджетова дебата і польське ставлення до українського питання», «Курси по українознавству в м. Острозі (замітки й враження)» та ін. У них автор оцінює суспільну ситуацію на Волині та в Західній Україні, розкриває роль політичних партій у їхньому громадському житті. Зокрема, указано на утиски польської адміністрації стосовно українців, обстоюються ідеї радикалів та критикується КПЗУ за те, що вона приділяла більше уваги співпраці з польським пролетаріатом, аніж розв'язанню українського національного питання [10, с. 189].

У статті «Чи й волинське село мовчить» С. Жук схарактеризував роль української еліти в боротьбі за національні права та пояснив причини низької політичної активності селянства. Публіцист закликав пожвавити культурно-просвітницьку роботу на селі та залучати селян до обстоювання власних громадянських прав [10, с. 200]. Аналізуючи публікації С. Жука, бачимо процес трансформації його поглядів від акцентів на просвітницькій роботі до пріоритету політичної діяльності як чинників боротьби за реалізацію національних інтересів українства. За допомогою зброї – слова – діяч прагнув навчити своїх земляків мислити по-державницькому, спонукав їх до активної участі в громадському житті.

У другій половині 30-х рр. ХХ ст. на сторінках волинської періодики замайоріло ім'я письменника, журналіста А. Нивинського (1890–1945 рр.), відомого в літературі як Антін Чекмановський. Один із засновників Рівненської «Просвіти» (А. Нивинський) звертався до українства за допомогою публікацій у громадських періодичних виданнях регіону («Громада», «Українська громада»), співпрацював із книгарнею «Відбудова» (із квітня 1925 р. – «Наша культура») у Здолбунові, яку заснував колишній віце-міністр уряду УНР В. Чудновський. Щоб «запобігати колонізації українського населення і приготувати народ до самостійності», просвітяни за допомогою книгарні поширювали українські часописи, книги, розбудовували бібліотеки, читальні [16]. Усе свідоме життя А. Нивинський присвятив боротьбі рідного народу за незалежність.

За міжвоєнного періоду ХХ ст. на Волині активну публіцистичну діяльність розгорнув емігрант із Наддніпрянської України, відомий літературознавець, історик, публіцист, журналіст і видавець

Р. Бжеський. У Кременці разом з іншими емігрантами (І. Власовським, С. Скрипником, В. Бідновим, К. Місевичем) поринув у громадсько-політичну діяльність. Під егідою «Просвіти» Р. Бжеський відкрив книгарню. Сповнений ідеями української державності, почав писати поетичні твори. 1923 р. у журналі «Веселка» надруковано його поему «Срібносиня легенда», яку автор присвятив січовим стрільцям. Пізніше з'явилися вірші «Легенда Крут», «22 січня», «Тим, що полягли під Базаром» [25, с. 141]. Одночасно з літературними творами Р. Бжеський друкував і публіцистичні статті, у яких гостро ставив питання щодо майбутнього устрою Української держави. Своєю творчістю Р. Бжеський намагався спрямувати національно свідоме, патріотично налаштоване юнацтво до боротьби. Польська влада переслідувала діяча, тож 1934 р. він був заарештований та ув'язнений у Березі-Картузькій, де перебував до 1939 р.

Активну публіцистичну діяльність на Волині проводив відомий український письменник, композитор, педагог, лікар М. Левицький. Ще в січні 1907 р. за участь у протесті проти розгону соціал-демократичної фракції І Думи М. Левицького разом із Лесею Українкою, її сестрою О. Косач-Кривинюк, Б. Грінченком заарештували. Його життя й творчість пов'язані з родиною Косачів та іншими діячами української культури. Саме під безпосереднім впливом Олени Пчілки він формувався як письменник і публіцист.

Свої перші публіцистичні твори М. Левицький друкував під псевдонімами Виборний, Макогоненко, М. Поліщук, М. Вигнанець, Дід Модест, М. Л. Залізничний та ін. Він сприяв поширенню українського друкованого слова, діяльності «Просвіти» і її бібліотек [17, с. 107].

Творчість та талант М. Левицького вплинули на його учнів. У журналах, які випускали в Луцькій українській гімназії, часто друкували статті різного змісту й напрямку, зокрема присвячені видатним діячам української культури – Т. Шевченку, І. Франку, Лесі Українці, С. Петлюрі, вели рубрику «Куток мови» тощо. Це сприяло підвищенню мовної культури гімназистів. На прикладі творчості таких педагогів, як М. Левицький, учні шукали способи самовираження [20, с. 36]. Свідчення цього – «Десять заповідей молодим українцям», опубліковані в одному з номерів гімназійного часопису «Промінь» за 1927 р. [15, с. 45]. На довгий час час на творчість М. Левицького наклали тавро «буржуазного націоналіста». Лише на початку 1960-х рр. окремі його твори включено до «Антології українського оповідання».

Загалом публіцисти й літературні критики присвячували свої публіцистичні пошукування історії українського народу та актуальним релігійним, національним, соціальним питанням розвитку регіону.

За складних історичних обставин міжвоєнної доби ХХ ст. населення Волинського краю перебувало у вирі постійної боротьби за збереження національних і духовних цінностей. Тому закономірною для тогочасного літературного процесу стала політизація творчих пошукувань його учасників. Волинські письменники зробили вагомий внесок у боротьбу проти ополячення й окатоличення. Своєю творчістю, а також політичною, громадською та культурно-освітньою діяльністю Галина Журба, М. Левицький, У. Самчук, А. Нивинський, Г. Жежко та ін. закликали протистояти польському свавілля й сприяли утвердженню національної свідомості українців.

Видавнича діяльність – це дзеркало політичного, громадського та культурного життя як окремого регіону, так і всієї національної держави. Окремі видавничі центри функціонували в найбільших містах краю – Луцьку, Рівному, Ковелі, Володимирі, Дубні, Кременці, Костополі, Здолбунові й ін.

Виразником суспільних настроїв населення Волині за міжвоєнного періоду ХХ ст. стало національно-патріотичне крило журналістики. Його підтримала «Просвіта». Очільник Луцької повітової «Просвіти» І. Власовський 1921 р. сприяв заснуванню в Луцьку української книгарні «Нива», яка забезпечувала літературою бібліотеки читалень «Просвіти», українських початкових шкіл, Луцької української гімназії. У 1922 р. товариство «Просвіта» видавало часопис «Волинські літописи» [14, с. 66], однак на сьогодні не збереглося жодного його примірника.

Просвітяни та представники інтелігенції виступали ініціаторами руху за відновлення соборних національно-релігійних традицій. У червні 1927 р. у Луцьку відбувся український церковний з'їзд за участі делегатів із Волині, Холмщини, Полісся й Підляшшя, на якому ухвалено резолюцію про «розмосковлення» та українізацію православної церкви. У статутах «Просвіти» зазначалося, що для досягнення своїх цілей вони закладатимуть школи, відкриватимуть музеї, бібліотеки, організуватимуть концерти, академії, видаватимуть книги, часописи, сприятимуть зміцненню українського православ'я [11, с. 42]. Тому зрозумілий той факт, що в цій боротьбі важливими чинниками українського церковно-православного руху стали національні видавництва.

Товариство «Просвіта» зробило чи не найбільший внесок у видання та поширення української книги. Зважаючи на книжковий голод і брак коштів, волинські просвітяни намагалися налагодити сталі

зв'язки з іншими організаціями. Так, Львівське матірне товариство «Просвіта», окрім продажу книжок, безкоштовно надсилало щорічники й часописи «Народня Просвіта», «Золотий колос» та ін. Допомогали книжками й видавництва Варшави, Кракова, Відня, Праги. Зі 103 томів цінних видань, які в березні 1927 р. надіслала Луцькій філії товариства Українська сільськогосподарська академія в Подєбрадах (Чехословаччина), створено окремих науковий відділ [4, арк. 16].

У 1921–1923 рр. Кременецька філія «Просвіти» змогла налагодити видання власної літератури. Першими видрукували брошуру «Книжка з “Просвіти”», «Альманах-Календар на 1923 р.», листівку «Через самоосвіту – до кращого життя», а також книжечки для дітей. Найціннішим надбанням цього видавництва став «Малий Кобзар» Т. Шевченка, який вийшов у 1922 р. у друкарні братів Юзефових у Кременці [4, арк. 16].

Одними з головних засобів підвищення загальноосвітнього й культурного рівнів українського населення, ліквідації неписьменності, боротьби за рідну школу, навчання дітей українською мовою стали просвітянські бібліотеки. Населення Волині впродовж сторіч було позбавлене можливості писати, читати рідною мовою та видавати українську книгу. Її відсутність стала особливо відчутною за міжвоєнної доби ХХ ст. Тому просвітяни спрямували зусилля на поширення української літератури з-поміж населення, особливо на селі, де в ній відчувалася найбільша потреба. При новостворених просвітянських організаціях відразу створювали читальні й бібліотеки, а в містах – ще й книгарні.

Рада Луцької повітової «Просвіти» неодноразово зверталася до прем'єра уряду Другої Речі Посполитої з проханням виділити кошти на придбання українських підручників для бібліотек. За першої можливості організовано поїздку до Львова задля закупівлі для шкіл букваря «Початок» С. Черкасенка [2, с. 20]. За рішенням загальних зборів товариства від 17 травня 1921 р. у Луцьку відкрили українську книгарню «Нива». Вона відіграла велику роль у забезпеченні підручниками початкової школи, поширенні української книги з-поміж народу та заснуванні бібліотек у філіях. Книгарня «Нива» спричинилася до становлення центральної бібліотеки Луцької «Просвіти» як пайового товариства. Його активісти за отримані від продажу книг кошти поновлювали бібліотеки читалень «Просвіти» та Луцької української гімназії. Через утиски влади книгарня припинила існування у квітні 1928 р. [2, с. 29].

Міські мешканці мали ширший доступ до користування пресою, книгою, порівняно із сільськими. Зі створенням «Просвіти» на початку 1920-х рр. бібліотеки почали функціонувати майже в усіх сільських читальнях товариства. Селянство цікавилася суспільно-політичною, історичною літературою.

Багато цікавої інформації про діяльність просвітянських бібліотек можна почерпнути з документів фондів Ковельського та Луцького повітових товариств «Просвіта». У них ідеться про відкриття бібліотек у селах і містечках Волинського воєводства. Наприклад, у Турійську, на прохання мешканців передмістя, 1925 р. було відкрито бібліотеку-читальню в будинку М. Сидори. Збереглися листи до повітового старости про дозвіл на проведення зборів членів Турійської бібліотеки, їхні протоколи. Із цих документів дізнаємося про проведення циклу лекцій, вистав, концертів [7, арк. 2].

На балансі філії Ковельської «Просвіти» було близько 10 тис. книжок. Великий внесок в активізацію діяльності її читалень зробив племінник Лесі Українки Ю. Косач, який був безпосереднім організатором і куратором читальні в селі Колодяжне. За його допомоги фонди бібліотек Ковельського й інших повітів поповнювалися творами поетеси та інших українських письменників [9, арк. 23].

Одним із засновників товариства «Просвіти» в Мацейові (Лукові) 1920 р. був молодший брат Лесі Українки М. Косач, інженер-агроном за фахом. Він став першим головою товариства та організатором солідної бібліотеки при ньому. Його заслугою стало зібрання всіх творів Лесі Українки, а також передплата 23 періодичних видань за фінансової підтримки меценатів і представників творчої інтелігенції. Тут улаштовували літературні вечори, під час яких звучали твори Т. Шевченка, І. Франка, Панаса Мирного, Лесі Українки та інших письменників [13].

Для поширення книги з-поміж населення багато зусиль доклали й церковнослужителі. Засновниками Воютинського просвітянського осередку Луцького повіту виступили о. Й. Грушецький і дяк І. Сачук. Дружина священика Г. Грушецька завідувала місцевою бібліотекою. Такі ж бібліотеки вони заснували в Боратині, Буянах. Найпалкішим пропагандистом творів Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки став наймолодший 19-річний бібліотекар Луцького повіту, мешканець села Буяни М. Куделя [8, арк. 6].

У 1922 р. у Торчинській гміні не було жодної бібліотеки. Однак згодом з ініціативи місцевих активістів С. Горошка, Ф. Лобурського, М. Воїни та інших відновила діяльність «Просвіта», а пізніше при ній створено бібліотеку, яка відразу набула популярності з-поміж місцевих мешканців. Її працівники поширювали «Кобзар» Т. Шевченка, «Історію України-Руси» М. Грушевського, твори І. Франка, Лесі Українки, книги з агрономії, ремесла, а також організували прилюдні читання книг, газет, декламу-

вання поетичних творів. Вони дбали про передплату часописів «Нове село», «Сурма», «Волинь», «Неділя», «Вікна», «Барвінок» та інших видань, кошти на які виділялися з просвітянських внесків [3, с. 216, 227].

Велику допомогу в налагодженні бібліотечної справи на Волині надавала Галицька «Просвіта», про що засвідчує виступ її очільника М. Галуцинського на святі книжки 1923 р. у Рівному [1, арк. 15]. У вересні 1927 р. під час роботи конференції керівників «Просвіт» Волині, Полісся, Холмщини, Підляшшя й Галичини він знову акцентував увагу на виданні українських книг та їх поширенні на українських теренах під Польщею [4, арк. 36].

Просвітянські бібліотеки по-різному поповнювалися книгами. Їх закупували за зниженими цінами, безкоштовно передавали галицькі видавництва «Рідна школа», «Дніпросоюз», «Загальна книгозбірня», «Новий час», Матірне товариство «Просвіта» у Львові. Окрім того, значну допомогу в бібліотечній справі надавали віденські, варшавські, краківські, празькі видавництва [4, арк. 42].

На 1939 р. Рівненська просвітянська бібліотека нараховувала 9772 томи й була найбільшою україномовною книгозбірею на Волині. Вона видавала комплекти книжок своїм філіям на кілька місяців і мала найбільші прибутки (1400–1700 злотих) серед інших бібліотек «Просвіти» [3, арк. 15].

Поступ у бібліотечній справі ілюструють такі статистичні дані: 1926 р. у 48 філіях товариства «Просвіта» Волинського воєводства прочитано 4774 книги, а користувалися їхніми бібліотеками 574 особи. Згідно з відомостями, надісланими до Ради товариства, на 1 липня 1928 р. у 57 філіях були бібліотечки із загальною кількістю 7430 томів. Найбільшими з-поміж них були книгозбірні Лаврівської й Жидичинської філій (по 1 400 книг). Бібліотека Луцької «Просвіти» нараховувала лише 1082 томи, яких, безумовно, не вистачало для потреб місцевих українців [7, арк. 18].

Така активність волинських просвітян, яка мала вплив на всі сфери життя українців, призвела до переслідувань і покарань. Арешти, обшуки помешкань, штрафи, облік членів осередків у поліцейських постерунках залякували людей. Найчастішими звинуваченнями були участь у політичній діяльності, зв'язки з ОУН і КПЗУ. У лютому 1928 р. ліквідовані перші повітові «Просвіти», які стали початковим етапом ліквідації просвітянського руху на Волині. За короткий час закрито близько 320 філій. Такий тиск із боку влади призвів до занепаду всього українського національно-культурного життя. Натомість збільшувалася кількість кримінальних злочинів, посилювалося пияцтво. Відкривалися шляхи для колонізації та посилювалася загроза русифікації.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, можемо стверджувати, що «Просвіта» для волинян була тим великим дороговказом, який показував українському народові шлях у розбудові національного життя. Незважаючи на заборону, закриття просвітянських осередків, нищення національних здобутків, польській владі не вдалось остаточно запобігти ідейному відродженню цієї інституції через десятки років.

Джерела та література

1. Бухало Г. «Просвіта» сіяла світло: Сторінки історії рівненської «Просвіти», 1917–1928, 1942–1944 рр.: до 125-річчя «Просвіти» (186 – 1993 рр.) / Г. Бухало. – Рівне : Держ. ред.-вид. п-во, 1993. – 47 с.
2. Власовський І. Луцька «Просвіта» (10 літ просвітянської праці. 1918–1928 рр.) / І. Власовський. – Львів : [б. в.], 1928. – 70 с.
3. Гуртовий Г. О. Торчин – передзвін віків : іст.-краєзн. нариси / Г. О. Гуртовий. – Луцьк : Надстир'я, 2003. – 364 с.
4. Державний архів Волинської області (далі – Держархів Волинської області), ф. 30, оп. 18, спр. 1095, 26 арк.
5. Держархів Волинської області, ф. 46, оп. 4, спр. 773, 37 арк.
6. Держархів Волинської області оп. 9, спр. 4219, 5 арк.
7. Держархів Волинської області, ф. 54, оп. 1, спр. 389, 3 арк.
8. Держархів Волинської області, ф. 54, оп. 1, спр. 645, 17 арк.
9. Держархів Волинської області, ф. 389, оп. 1, спр. 33, 43 арк.
10. Інтелектуальна еліта Волині / автор і упорядник Г. В. Бондаренко. – Луцьк : Волин. старожитності, 2012. – 276 с.
11. Кучерепа М. Волинське українське об'єднання (1931–1939 рр.) / М. Кучерепа, Р. Давидюк. – Луцьк : Надстир'я, 2001. – 420 с.
12. Миткалик І. Михайло Черкавський / І. Миткалик // Минувле і сучасне Волині : Історичні постаті краю : тези доп. та повідомл. V Волин. іст.-краєзн. конф., 11–13 жовт. 1991 р. / Луцький держ. пед. ін-т ім. Лесі Українки, Волин. обл. т-во краєзнавців ; [редкол. : Р. А. Арцишевський (відп. ред.) та ін.]. – Луцьк, 1991. – С. 113–116.
13. Назустріч. – 1934. – 1 вересня.

14. Павлюк І. Українська легальна преса Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя 1917–1939, 1941–1944 рр. / Нац. академія наук України ; Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника, Наук.-дослід. центр періодики / І. Павлюк. – Львів : Каменяр, 2001. – 285 с.
15. Пісоцький А. Інтелекція Волині: погляд крізь призму часу / А. Пісоцький, Н. Войтюк. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. – 176 с.
16. Поліщук Я. 3 років і віків Антона Нивинського / Я. Поліщук // Сім днів. – 1994. – 11–17 січ. – С. 10.
17. «Просвіта» на Волині: минуле і сучасне : зб. наук. ст., док. і матеріалів / за ред. В. К. Барана. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2001. – 198 с.
18. Савчук Б. Волинська «Просвіта» / Б. Савчук. – Рівне : Ліста, 1996. – 149 с.
19. Скакальська І. Громадсько-політична діяльність Семена Жука / І. Скакальська. – Кременець : Кременецький обл. гуманіт.-пед. ін.-т ім. Т. Шевченка, 2006. – 158 с.
20. Українська гімназія в Луцьку. Спогади. – Луцьк : MEDIA, 1998. – 219 с.
21. Філіпович М. Луцька «Просвіта». 1918–1935 рр. / М. Філіпович. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – 240 с.
22. Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 348, оп. 1, спр. 176, 14 арк.
23. Там само, спр. 486, 67 арк.
24. Черніхівський Г. Кременеччина від давнини до сучасності / Г. Черніхівський. – Кременець : Папірус, 1999. – 318 с.
25. Черніхівський Г. Маловідомий Роман Бжеський / Г. Черніхівський // Портрети пером : статті, есе, рецензії. – Кременець ; Тернопіль, 2001. – С. 136–147.

Понедельник Лариса. Волинская «Просвіта» в борьбе за национальное возрождение. В статье делается попытка проанализировать истоки зарождения волинской «Просвиты», охарактеризовать ее деятельность на определенных этапах и борьбу за национальное возрождение в условиях Польского государства в 1921–1939 гг. Акцентируется внимание на роли литературного процесса, в частности на примере деятельности отдельных поэтов, прозаиков, публицистов, которые сделали весомый вклад в дело национальной культуры украинского сообщества. Освещаются тенденции и достижения библиотек – главных средств повышения общеобразовательного и культурного уровня населения, ликвидации неграмотности, борьбы за родную школу, обучения детей на украинском языке. Освещается издательская деятельность просветительских ячеек, как зеркала политической, общественной и культурной жизни региона.

Ключевые слова: национальное возрождение, культурная жизнь, интеллигенция, публицистика, издание, библиотека.

Poniedielnyk Larysa. Volyn Education in the Struggle for National Revival. The article attempts to analyse the origins of the origin of Volyn enlightenment to characterize its activity at certain stages and the struggle for national revival in the conditions of the Polish state sn 1921–1939 Focuses on the role of the literary process in particular on the example of the individual poets writers publicists which made a significant contribution to the national culture of the Ukrainian community. Highlights the trends and achievements of libraries – the main means of increasing the General educational and cultural level of the population literacy fight for home school teaching children the Ukrainian language. Highlight the publishing activities of educational cells as the mirror of political social and cultural life of region.

Key words: national revival, a cultural life, intellectuals, journalism, publishing, library.

УДК 94(477)«1944/1951»

Людмила Стрільчук

Просвітницька діяльність української інтелігенції в таборах для переміщених осіб у західних окупаційних зонах (1944–1951 рр.)

У статті проаналізовано просвітницьку діяльність українців, які перебували в таборах для Переміщених осіб у західних окупаційних зонах наприкінці Другої світової війни й після її завершення. Вимушені чекати вирішення питання про переселення, українці не лише зуміли зорганізувати свій побут у таборах для ПО, але й налагодити національно-культурне життя, шкільництво. В авангарді цього процесу стояла українська інтелігенція.

Ключові слова: просвітницька діяльність, українська інтелігенція, переміщені особи, культура, освіта, національна ідея, західні окупаційні зони.